

КРАЄЗНАВСТВО. У сучасному інформаційному суспільстві К. виконує науково-методичну, освітньо-просвітницьку та інформаційно-довідкову функції. Відповідно до суспільних функцій та історії формування поширені два погляди, на те, що таке К.:

1. К. — міждисциплінарний науковий напрям;
2. К. — суспільний рух.

За першим поглядом, К. — синтетична наукова дисципліна з комплексного дослідження незначної території (села, міста, р-ну або їхньої частини). Сутністю цього комплекс. підходу є визначення особливостей розвитку людини, людської спільноти в конкрет. природ. умовах даної локал. тер. протягом певного часу. Базові науки, які визначають теор.-методол. апарат К., — **географія** та **історія**, їхні теор. підвалини та методи дослідження. К. відповідно до цієї позиції можна розглядати як науку, яка синтезує знання про природні та сусп. явища, їхню взаємодію на певній обмеженій тер., де ці явища найбільш підвладні впливу місц. умов. Як зазначав у 19 ст. франц. географ і соціолог Ж.-Ж.-Е. Реклю: «Географія є історією в просторі, а історія — географією в часі». Дослідж. просторово-часових аспектів взаємодії людини та природи на обмеженій території становить предмет К., а об'єктом виступають системи природокористування локал. рівня, які сформувалися внаслідок такої взаємодії. За своїми функціями та методами дослідж. К. подібне до **країнознавства**, але відрізняється масштабами досліджув. тер. Другий підхід акцентує увагу на освітньо-просвітн. функції К. і розглядає його як діяльність науковців та місц. аматорів з вивчення природи, насел., його розселення, особливостей культури, господарювання тощо, збирання артефактів культури та поширення отриманих знань. З цього погляду краєзн. дослідж. мають виключно науково-популярне спрямування та полягають у збиранні, обробленні, представленні певним чином узагальненої інформації, що має довідк. характер, спрямований на освітян. та просвітн. діяльність, а сенсом К. є поширення знань про особливості природи (геол. будова та корисні копалини, клімат і особливості погод. умов, водні ресурси, рослин. і тварин. світ, пам'ятки природи та рідкісні природні об'єкти і явища, екол. стан) та життя насел. (демогр. ознаки, історія заселення краю, мова, традиц. матеріал. та духовна культура, вірування, особливості господарювання, істор. події та постаті, життя і діяльність яких пов'язані з досліджув. тер.) на певній, незнач. за площею, тер.

Отже, К. синтезує знання ін. наук, а необхід. умовою його розвитку є діяльність як науковців, так і місц.

дослідників-аматорів. Метою К. є виховання патріотизму, любові до рідного краю, «малої батьківщини» через діяльність зі збору артефактів культури, поширення знань про них, дослідж. змін природ. середовища під впливом антропоген. діяльності, оцінювання екол. стану довкілля, що має спонукати до діяльності зі збереження природ. та істор. спадщини, до організації життєдіяльності громади на засадах збалансов. розвитку. Краєзн. дослідж., сутністю якого є синтез інформації, отриманої в процесі пошуку та узагальнення даних різнорід. джерел, ґрунтується на поєднанні різних методів: архів., літ., експедиц. пошуку. Джерела інформації для дослідника-краєзнавця: архівні матеріали, мемуари, довідники, статист. дані, матеріали етногр., геогр., геол. експедицій, картогр. матеріали, сучасні пошук. системи та ЗМІ. Краєзнавці не тільки поширюють інформацію про пам'ятки історії та природи, їхня діяльність спрямована на збереження матеріал., духов. культури, природ. середовища. К. відповідно до підходів і методів поділяють на комплексне та галузеве, а за формами організації — на держ., громад., шкіль., позашкільне. Рос. географ і біолог **Л. Берг** визначав К. як «географію рідного краю», оскільки об'єкт (тер.) та методи дослідж. географії і К. співпадають. Геогр. К. є складовою географії, спрямованою на дослідж. взаємодії людини та природи на локал. рівні, метою якого є надання комплекс. знань (інформації) про особливості даної тер. та життя населення. Геогр. К. в Україні розвивали **М. Костриця**, **О. Шаблій**, **С. Кузик**, **В. Обозний**. Істор. К. входить до структури істор. наук і прагне висвітлити розвиток локал. тер. за певний проміжок часу в подіях, постатях, артефактах. З цими двома осн. напрямками тісно пов'язані етногр. (дослідж. традиц. культури насел.) та топонімічне (відображення мовних, лексич. особливостей, особливостей природи та істор. подій у назвах місцевостей, насел. пунктів, річок, скель тощо) К. Турист. К. спрямоване на організацію синтет. краєзн. інформації відповідно до потреб рекреац.-турист. діяльності. Розроблення екскурсії спирається саме на краєзн. інформацію, організовану таким чином, щоб безпосередньо під час відвідання та ознайомлення з певною місцевістю/об'єктом екскурсант/турист отримав наук. інформацію в образ. формі.

Шкіль. К. займає помітне місце в системі краєзн. знання. Воно є складовою навч. процесу, передусім з географії, де виступає засобом освіти та виховання, що надає значні можливості для практич. застосування учнями отриманих знань і навичок. Краєзн. підходи дають можливість поєднати знання з різних дисциплін і використовувати їх для розв'язання практич. завдань,

напр., при картографуванні своєї місцевості. Загалом картогр. складова К. є досить значною. Протягом низки років видавали турист.-краєзн. атласи адм. областей України, створ. топогр. карту України (масштаб 1 : 100 000), яка дозволяє вирішувати прикладні завдання як у шкіль., так і в комплекс. К. Нині краєзн. дослідж. друкують у г. «Краєзнавство. Географія. Туризм», «Українському географічному журналі», зб. наук. пр. «Географія і туризм» та ін. Краєзнавців України об'єднує [Всеукраїнська спілка краєзнавців](#), а поширенню краєзн. інформації сприяє діяльність Ліги екскурсіводів. За сприяння П. Тронька видано 26-томну «Історію міст і сіл УРСР», підготовлено «Звід пам'яток історії та культури України». Він доклав знач. зусиль не тільки для розвитку К. як науки, а й як практич. діяльності зі збереження нац. спадщини. Понад 20 р. працюючи головою правління Укр. товариства охорони пам'яток історії та культури, П. Тронько сприяв створенню Нац. музею нар. архітектури і побуту в Пирогові (Київ) та Нац.-культур. заповідника козац. слави на о-ві Хортиця, відкриттю знач. кількості меморіалів і збереженню пам'яток історії та культури українського народу і нац. меншин України. Розвиткові краєзн. дослідж. унаслідок формування фондів, експонування та наук. пошуку також сприяють краєзн. музеї.

О. О. Любіцева

Краєзнавство історичне (К. і.) досліджує історію певного краю або окремого насел. пункту, вулиць, ф-к, заводів, різних форм організації с.-г. виробництва, наук., культ.-осв. установ, пам'яток історії та культури, життя й діяльність видат. політ., держ., військ., наук. діячів, нар. героїв, відомих письменників та митців, життєвий і твор. шлях яких тим чи ін. чином пов'язаний із даним краєм. Такі дослідж. здійснюють на основі найрізноманітніших речових, писем. і мовних джерел, що належать до конкрет. етапів історії краю, їхня специфіка полягає у поєднанні заг.-істор. методології з методиками деталізації та конкретизації істор. фактів. Це дає змогу з'ясувати особливості прояву в конкрет. локал. регіонах осн. рис і гол. тенденцій істор. епох та періодів, а також тих чи ін. заг. процесів і явищ, характер. для країни, складовою частиною якої є край. Особливості проявів, як правило, пов'язані з впливами специфіки геогр. умов, екон. розвитку та соц. відносин, зовн. оточення, своєрідності місц. культури, традицій, психології, індивід. рис конкрет. учасників подій.

Витоки К. і. на укр. землях історично вбачають у традиції, пов'язаній з літописанням у Київ. Русі: саме тоді започатк. практику фіксації важливих істор. подій, явищ, геогр. та ін. відомостей. Історико-краєзна. дослідж. набули поширення від серед. 18 ст., коли на наук. основі почали проводити описи укр. земель уряд. і наук. установи. На місця надсилали різноманітні анкети та запити, в яких містилися питання щодо істор. минулого окремих насел. пунктів, відомостей про наявність стародав. городищ, споруд, архівів, літописів.

Значне піднесення краєзн. руху в 19 — на поч. 20 ст. пов'язане з діяльністю широкої мережі держ. і громад. установ, що збирали і вивчали історико-краєзн. матеріали. Серед них своєю активністю вирізнялися губерн. статист. комітети, губерн. вчені [архівні комісії](#), епархіально-статист. комітети, численні наук. товариства. У 2-й пол. 1920-х рр. в УСРР краєзн. рух набув масового характеру, чому сприяла, зокрема, політика *українізації*. У складі ВУАН від 1922 діяла Комісія краєзнавства, від 1927 — [Краєзнавства Український комітет](#), а також кілька комісій з порай. дослідж. України. Організовано багато наук., студент. і шкіль. історико-краєзн. т-в. 1927–30 виходив ж. «Краєзнавство». Однак на поч. 1930-х рр., коли влада взяла курс на згортання процесів нац. відродження, вітчизн. краєзнавців піддано масовим політ. репресіям, а більшість краєзн. т-в ліквідовано. У 3х. Україні в міжвоєн. період осередками К. були товариства «Плай» (Львів; видавало ж. «Наша Батьківщина») і «Бойківщина», краєзн. музеї у містах Сянок (нині м. Санок, Польща), Яворів, Коломия, Ужгород, Тернопіль та ін. Відродження К. і. в УСРР після 2-ї світової війни контролювали КПУ та рад. установи, що позначалося на змісті та напрямках роботи як краєзн. осередків, так і окремих ентузіастів — їхню роботу зосереджували переважно на вивченні історії встановлення рад. влади в краї та місц. воєн. подій. Від 2-ї пол. 1950-х рр. активізовано вид. краєзн. літ-ри (серія «Області Української РСР», турист. довідники й карти, описи пам'яток історії та культури, ж. «Краєзнавство в школі»), відновлено мережу краєзн. й історико-краєзн. музеїв на обл. і рай. рівнях, які стали центрами організації краєзн. руху. Від 1960 почали створювати нар. музеї і музейні кімнати. Важливим етапом у розгортанні історико-краєзн. дослідж. стала підготовка та видання в 1960–70-х рр. 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» (у її створенні взяли участь понад 100 тис. місц. авторів).

1966 розпочало роботу *Українське товариство охорони пам'яток історії та культури*, яке невдовзі стало наймасовішою громад. організацією. Від 1980 регулярно проводили щорічні всеукр. історико-краєзн. конференції. Активізації К. і. сприяла також робота з підготовки багатотом. «Зводу пам'яток історії та культури України» (започатк. 1982). На поч. 1986 в УСРР діяло 7994 громад. музеї, в яких зібрано 2 млн 200 тис. експонатів. У 2-й пол. 1980-х рр. на хвилі демократизації рад. суспільства масового характеру набуло заснування та відновлення неформал. краєзн. об'єднань нац.-патріот. спрямованості: *Товариство Лева*, «Спадщина», «Карпатський лещетарський клуб», «Сокіл» (Харків), «Вертеп» (Тернопіль) та ін. 1990 відбувся установ. з'їзд [Всеукраїнської спілки краєзнавців](#) (нині має осередки в усіх регіонах України), 1993 відновлено вид. часопису «Краєзнавство». На поч. 21 ст. важливу роль у координатії історико-краєзн. дослідж. в Україні відіграють

створ. у складі Інституту історії України НАНУ (Київ) відділ історико-краєзн. дослідж. (від 2007 — центр зводу пам'яток історії та культури України) і відділ проблем регіон. історії, а також проблемна рада з історико-краєзн. тематики.

С. І. Кот

Рекомендована література

1. Берг Л. С. Предмет и задачи краеведения // Как изучать свой край: Сб. Ленинград, 1925;
2. Ефремов Ю. К. Краеведение и география // Сов. география. Москва, 1960;
3. Строев К. Ф. О краеведческом принципе в преподавании географии // География в школе. 1963. № 3;
4. Обозний В. В. Краєзнавство: Навч. посіб.-практикум. К., 2004;
5. Туристичне країнознавство: країни-лідери туризму: Навч. посіб. К., 2008;
6. Яценко Б. П., Бабарицька В. К. Країнознавство: основи теорії: Навч. посіб. К., 2009.
7. Историческое краеведение. Москва, 1975;
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР. К., 1989;
9. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: Історія, теорія, сучасність. К., 1995;
10. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи. К., 1996;
11. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне: Навч. посіб. Ніжин, 2001;
12. Бездрабко В. В. Часопис «Краєзнавство» та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х – 1930-х рр.). К.; Кам'янець-Подільський, 2005;
13. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. К., 2006.

О. О. Любіцева, С. І. Кот

Бібліографічний опис:

Краєзнавство / О. О. Любіцева, С. І. Кот // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-2646>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).